

УДК 94(430).03:930.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i30.9672>**В. В. Куриляк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5245-9700>докторантка кафедри культурології та філософії  
Національного університету «Острозька академія»**МІРКУВАННЯ МАРТИНА ЛЮТЕРА НА ТЕМУ ПОЗАЖИТТЄВОГО СТАНУ ЛЮДИНИ**

**Актуальність теми дослідження.** Похідною діяльності відомого німецького реформатора Мартіна Лютера є третя гілка християнства – протестантизм. Як відомо, представники протестантизму із часом розділилися між собою, створивши конфесійну палітру, котра, з одного боку, поєднує їх спільними поглядами за принципом «Соло скриптура», ролі благодаті Божої у спасінні людини, значенні жертви Ісуса Христа тощо, а з іншого – містить низку питань, які тлумачаться протестантами по-різному. Одне з них – це тема смерті та воскресіння, а точніше її форми та вияви у позаземному житті людини, тому для об'єктивного встановлення коріння тлумачень у протестантизмі щодо позажиттєвого буття людини пропонуємо концептуально оглянути погляди на ці питання у працях засновника та сподвижника протестантського руху у світі Мартіна Лютера. Це дослідження містить опис окремих уривків праць Лютера щодо теми смерті та воскресіння у християнстві та не ставить за мету представити вичерпний висновок на цю тематику. Більше того, авторка не робить однозначних висновків, однак намагається подати різні думки дослідників праць Лютера щодо його поглядів на смерть і воскресіння людини. Констатуємо, що сьогодні науковому світу представлено значну кількість дисертацій і монографій щодо вивчення діяльності та праць Мартіна Лютера, зокрема стосовно питання смерті та воскресіння [1–3]. Саме тому **метою статті** є огляд окремих висловів Мартіна Лютера на тему смерті та воскресіння людини, який допоможе встановити й окреслити його позицію щодо позажиттєвого стану людини.

**Основні результати дослідження.** Сьогодні представлено різноманітні погляди Лютера на тему смерті та воскресіння людини. Зокрема, вважають, що Мартін Лютер без будь-яких двозначностей вказував на те, що смерть – це несвідомий стан людини, однак, коментуючи це твердження, він сам сумнівався у ньому, вважаючи, що не має достатньо доказів. Більше того, є низка Лютерових тверджень, які суперечать одне одному. Наприклад, на ранньому етапі своєї діяльності він був переконаний у смерті як несвідомому стані, однак згодом змінив своє рішення на протилежне. Пізніше твердив, що ніколи не вірив у смерть як несвідомий стан людини, а кількість висловів

Лютера про те, що смерть – це не сон, перевищує кількість тих, у яких простежується твердження, що смерть – це несвідомий стан (іншими словами, подібна до сну). Тому почнемо із того, що важко стверджувати щось однозначне та конкретне щодо того, якими були погляди Лютера на природу смерті та воскресіння людини [1, с. 9–13].

Відомий дослідник Філіп Шекер вважає, що Лютер не був цілком послідовним у своєму вченні щодо стану померлих, однак акцентує увагу на тому, що упродовж усього свого життя Лютер часто називав смерть сном. Тому, як наслідок, Шекер робить припущення, що Лютер називав смерть сном не у буквальному значенні, а лише вживаючи евфемізм чи метафору. Більше того, дослідник зазначає, що Мартін Лютер у багатьох випадках вказував, що смерть швидше називається сном, а не є ним насправді. Також Шекер говорить, що у деяких аспектах можна припустити те, що Лютер більше говорить про стан мертвих, як тих, хто сплять або перебувають у несвідомому стані до воскресіння, тобто до судного дня на землі. Водночас Лютер неодноразово називав мертвих живими. Він говорив, що померлі не мають відчуття плину часу та його тривалості. Таким чином, для померлих період між смертю та воскресінням буде дуже коротким. Помічено, що Лютер декілька разів стверджував, що мертві не славлять Бога та принаймні один раз він сказав, що мертві «нічого не знають», що співзвучно ідеї із книги Екклізіаста 9:5, однак в інших випадках Лютер писав, що померлі можуть бачити, чути та перебувають живими на небесах у радості присутності Христа й у спілкуванні з Ним і небесною церквою. Лютер вчив молитися за померлих [2].

Значний внесок у дослідження цієї теми зробив Ле Рой Фрум, котрий розглядає історичні передумови діяльності Мартіна Лютера. Він намагається зрозуміти, що саме змусило священика повстати проти багатьох доктрин Риму, зокрема в питанні стану померлих. Один із розділів його праці має назву «Лютер відроджує умовність на початку Реформації». У ньому автор підкреслює, що поштовх розвитку вчення про умовність у XVI ст. зробили мужі Реформації, а саме: Мартин Лютер і Вільям Тиндаль. Лютер названий автором «головним духом Реформації у Німеччині», який затьмив усіх інших лідерів Реформації завдяки

власній сміливості та відчайдушності перед великим опором Папства. Фрум наголошує на тому, що Лютер піддав сумніву папську доктрину про безсмертя душі, особливо звертав увагу на ідею про перебування людських душ у муках чистилища, оскільки Лютера лякали вимоги божественної святості та справедливості. Тому тема смерті була однією з домінуючих у богословських працях Середньовіччя з боку протестантів і католиків. Оскільки одні (католики) описували шляхи, як можна уникнути мук у вічному пеклі, а інші наголошували на тому, що це питання більше залежить від посвяченого життя (внутрішнього стану) християнина, а не на тому, скільки він заплатить, що зробить для отримання вічного життя.

Дослідник Фрум простежує відхід Лютера від Римо-католицької церкви та показує його поступове розчарування, яке почалося після відвідування Риму в 1510 р. Особливим моментом відзначене обурення Лютера, спровоковане появою та зловживанням практики індульгенцій, а саме супровідним документом, що засвідчував прощення гріхів, який можна було придбати за гроші без акценту на звершенні покаєння та сповіді. Саме це стало причиною появи відомих 95 тез Лютера [3].

Фрум наводить текст Декреталій від 29 лютого 1520 р., у якому Лютером було засуджено папську буллу від 19 грудня 1513 р. Серед переліку особливих католицьких доктрин «жахливих думок», котрі, за словами Лютера, вийшли із «римського гною», автор виділяє «безсмертя душі». Фрум посиляється на авторитет англіканського богослова XVIII ст. Блекберна, який детально вивчав погляди Лютера щодо цього питання. Саме Блекберн дійшов висновку про те, що Лютер вивів доктрину про смертність душі з Біблії. Згодом цей погляд на стан померлих Лютер використав як основу для спростування віри у чистилище та вшанування померлих святих. Тому автор був переконаний, що Лютер не змінив цього погляду до кінця свого життя.

На думку Лютера, у ранок воскресіння всі друзі побачать і пізнають одне одного подібно до того, як Адам вперше побачив Єву, коли пробудився зі свого сну. Тому Фрум визнає непослідовність поглядів Лютера на смерть як сон, однак приписує такі його переконання тиском оточення на Лютера, яке не поділяло його думку щодо цього питання. Водночас Блекберн зауважує, що найближчі послідовники Лютера замість того, щоб поширювати погляди свого наставника, навпаки, стали заявляти, що він не дотримувався погляду на те, що смерть – це несвідомий стан (сон). Це сталося, тому що учні реформатора сприймали такий погляд як безглуздий і єретичний. Посилаючись на науковця Т. Кетолу, котрий говорить, що Лютер у своїх творах більше 100 разів

назвав смерть сном, Фрум стверджує, що, можливо, Лютер не до кінця був переконаний у позаземних реаліях буття людини [3, с. 8].

Фрум, посилаючись на працю дослідника Кетолу, намагався нею підтвердити свої погляди, однак Шекер, дослідивши твердження Фрума та Кетолу, дійшов висновку, що Кетол і Фрум протилежні у своїх поглядах щодо ставлення Лютера до позаземного життя людини. Кетол твердить, що іноді висловлювався щодо несвідомого стану померлих та отримання відплати на останньому суді, однак основною складовою частиною його вчення стала віра у свідомий стан душі після смерті та невідкладне отримання нагороди чи покарання [2, с. 422], тоді як Фрум вважав, що Лютер дотримувався ідеї умовності до кінця життя.

Тревор О'Реджіо здійснив аналіз поглядів Лютера на смерть і, подібно до Фрума, звернув увагу на формування його думки через призму історичного контексту. Він порушує питання, чи був Лютер сталим у своїх поглядах на смерть упродовж свого життя. Особливість цього автора полягає у дослідженні раннього етапу діяльності Лютера, коли той ще сповідував католицький, середньовічний погляд на стан померлих і в 1521 р. визнавав допустимим молитву за них.

Тревор О'Реджіо також стверджує, що Лютер подібно до інших відомих реформаторів вірив у те, що після смерті душа відділяється від тіла, однак, на відміну від них, вважав, що внаслідок цього процесу тіло піддається гниттю та розкладанню в землі або спаленню у вогні, а душа заглиблюється у «солодкий сон», де вона нічого не бачить і не відчуває. Дослідник підкреслює, що Лютер завжди дотримувався класичного погляду на розділення душі та тіла, хоча при смерті душа просто спить, тому для вірян смерть – це насправді короткий сон. Більше того, дослідник стверджує, що в останні роки свого життя Лютер вчив, що душі праведних не сплять, а мають свідомість і радіють на небесах. Автор не дає у статті ствердної відповіді на запитання, чи змінив Лютер свої погляди до кінця життя на природу смерті, а лише зазначає, що реформатор мав боротьбу ідей між поглядом, коли душа є несвідомою або свідомою та живою. Причиною цієї неоднозначності став таємничий феномен сну душі, якого дотримувався Лютер. Автор підкреслює: незважаючи на те, що більшість висловів Лютера про смерть мали на увазі несвідомий сон, самі душі є безсмертними за природою, хоча вони й сплять і чекають воскресіння та пробудження від смертного сну. До того ж автор наголошує на тому, що у контексті теми смерті головною темою для Лютера була саме перемога над нею. Лютер відзначився своєю оригінальністю та провокаційністю, тому, на думку автора, не варто очікувати від реформатора спрощених відповідей [4, с. 9].

Дисертація Джозефа А. Саліго є найбільшою порівняно з усіма попередніми дослідженнями. Ця праця є ґрунтовним внеском у представлення висловів Лютера на тему природи смерті та воскресіння, подана у хронологічному порядку та соціально-історичному контексті, де кожна цитата має супроводжуючий аналіз. Метою дослідження є простеження поглядів Лютера на те, що смерть подібна до сну, впродовж всіх років його діяльності. Він відзначає, що Лютер не змінив своєї позиції впродовж життя. Особливо Саліго звертає увагу на зміст листів Лютера, які він адресував своїм близьким і знайомим. Автор припускає, що саме особисте листування показує справжні думки Лютера, а його публічні проповіді та промови на похоронах не можна вважати безпосереднім відображенням його поглядів, оскільки у цих випадках Лютер зважав на аудиторію, яка його слухала, саме тому автор дисертації вважає Лютера старанним дослідником Біблії [1, с. 6].

Звертаючись до поданих Лютером коментарів Священного Писання, простежимо на окремих уривках, як він уявляв позаземний стан людини.

Коментар на Буття 2:21 Лютер описує як сон Адама, який на нього наслав Бог, у процесі цього вийняв із нього ребро та створив Єву. Під час цієї хірургічної операції Адам не відчував болю. Подібним чином після смерті, коментує Лютер, відбувається розкладання тіла, а побожних людей очікує солодкий сон, після якого вони прокинуться для нового, вічного життя. Подібно до Адама, котрий після пробудження із захопленням сказав: «Це кість від костей моїх», у день воскресіння віряни проголосять: «Ось до якої великої слави воскресло це тіло, яке було поглинуте хробаками!» [5, с. 130–131].

Тлумачення Мартіном Лютером уривків із книги Буття на тему смерті та воскресіння. Уривок із Буття 5:21–24 Лютер коментує таким чином, що Енох ще за життя отримав від Бога стан безсмертя, і саме ця подія стала для старозавітних патріархів сподіванням, що їх також очікує подібне, навіть якщо доведеться перейти через смерть, за умови, якщо вони житимуть із Богом. Тому Енох та Авель відкрили старозавітнім людям надію на майбутнє життя. Лютер наголошує, що тим більше сподівання на безсмертя є у християн, котрі мають Ісуса своїм вождем, тобто «князем життя». Він, перебуваючи на небесах, готує для нас місця та заступається за нас перед Отцем. Тому є тверді підстави прагнути до майбутньої слави вічного життя.

Лютер підкреслив те, що Єноха на небо прийняла не якась свята людина чи ангел, а сам Бог. Це стало потіхою для патріархів, і вони почали розглядати смерть стерпною, саму тому могли з радістю піти із земного життя. Тобто у випадку з Єнохом вони отримали надію на те, що Христос

прийшов у цей світ і переміг смерть своїм воскресінням. Цю надію патріархи вселили у своїх нащадків-вірян, тому вони дивилися на смерть, як на сон, після якого віряни пробудяться для отримання вічного життя. Для вірян смерть – не цілковите припинення існування, а лише сон, тому що коли немає усвідомлення «жахи, жала та сили смерті», то її вже не можна назвати словом «смерть». Чим більша віра, тим слабшою є смерть, і навпаки, чим слабша віра, тим смерть здається більш гірким досвідом.

Хоча ми й помираємо внаслідок гріха Адама, однак подібно до Єноха у нас є надія на те, що, навіть втративши фізичне життя, ми не повинні впадати у відчай перед смертю, оскільки маємо обітницю повернення втраченого раю. При очищеній, спокійній совісті смерть стає подібною до стану непритомності, через який ми переходимо у стан спокою, а завдяки пробудженню ми будемо на небесах і матимемо життя, співмірне з ангельським. Лютер припускає, що подібним чином Енох, можливо, лежав у певному, покритому травою місці, де він молився, і згодом на нього напав звичайний сон. І коли Єнох спав, Бог забрав його без відчуття болю та смерті [5, с. 348–349].

Наводячи слова із книги Псалмів «Дорога в очах Господа смерть богобійних Його!» (Псалми 116:15), Лютер наголошує, що це є перший біблійний уривок, у якому згадується смерть святих, і вона є дорогоцінною для Бога. Він продовжує, що мертві «не куштують смерть, але приємно засипають». Лютер стверджує, що наведені із Псалмів слова розгорнуто пояснені пророком Ісаєю: «Від зла забирається праведний зі світу! Він відходить із миром; на ложах своїх спочивають» (Ісаїя 57:1–2). Праведники лягають у свої ліжка, роблять останній вдих і помирають, що є подібним до того, як звичайний сон поступово оволодіває людиною. Святі не бояться померти, а смиренно звертаються до Господа: «Господь Бог, я з радістю помру, якщо це буде краще для Тебе».

Щодо смерті Авраама, то вислів: «І він прилучився до своєї рідні» (Буття 25:8) Лютер використовує як чітке свідчення воскресіння померлих і майбутнього життя. Подібно до переходу від одного народу до іншого або з одного міста в інше місто люди не гинуть подібно до тварин, але мають надію на очікування іншого, кращого життя. Коли ми йдемо із цього життя, то нас очікує Ісус Христос, що перебуває на небесах праворуч Отця. Коли ми помираємо, то ми йдемо до Хоронителя наших душ, який приймає нас до себе. Христос є нашим Авраамом, в обіймах якого ми матимемо радість, а перебування у Христі робить смерть із гіркої та нещасної тихим і блаженным станом – це перехід від нещасного життя до спокою.

Місце зібрання померлих святих називається лоно Авраама. Лютер уникає чіткого пояснення

природи цього місця, однак він чітко заявляє, що лоно Авраама існувало до моменту воскресіння Ісуса і відтоді було замінено на краще – лоно Христа. Тому святі після своєї смерті переносяться у лоно Христа. Подібно до старозавітних праведників, які померли у вірі у грядущого Спасителя і були зібрані на лоно Авраама, так і християни повинні помирати у вірі у Христа, котрий вже прийшов. Також цей спокій померлих праведників до Авраама називався лоном Адама. Після смерті вірні християни увійшли до своїх кімнат і там відпочивають у мирі.

Щодо стану душі людини після смерті, то тіло піддається руйнуванню через гниття, а душі продовжують жити і спокійно сплять. Лютер тут посилається на слова Христа: «Бог не є Богом мертвих, а живих» (Матвія 22:32). Тому Лютер стверджує, що «ми не вмираємо після смерті, але явно живі». Померлі входять не у смерть, чистилище або пекло, навпаки, вони входять у спокій, де мирно відпочивають, як написано: «Так, каже Дух, вони від праць своїх заспокоються» (Об'явлення 14:13).

Однак щодо природи цього життя та спокою, у якому перебувають померлі святі, то Лютер вважає, що це «надто високе та складне питання». Лише відомо, що душі не входять у муки пекла, а входять у кімнати, де вони спокійно сплять, однак є чітка різниця між звичайним сном і відпочинком, який матимуть померлі святі. Під час звичайного нічного сну людина насолоджується відпочинком і нічого не відчуває, не знає, що коїться навколо, одночасно, коли спить, живе. І Лютер зазначає, що душа спить дещо інакше. Вона пробуджується, бачить видіння, чує розмови Бога й ангелів. Тому душа має глибокий сон, але одночасно живе перед Богом. До того ж Бог у будь-який момент може пробудити пророка Іллію, Мойсея та інших.

Лютер наводить порівняння з матір'ю, котре кладе своє немовля до ліжка не для того, щоб воно померло, а для того, щоб відпочило та виспалося. Таким чином і віряни після смерті входять у лоно Христа. Місце знаходження душ померлих святих – це «Слово Боже або обітниця, у яких ми засинаємо». Ми вірою беремося за Божі обітниці та засинаємо у Слові, а душа опиняється у безкінечному просторі. Лютер сам визнавав, що це твердження виглядало дещо незрозумілим із людського погляду, і його потрібно сприймати лише вірою. Тому ті, хто покладається на Боже Слово й обітниці після смерті, уникають скорботи та насолоджуються вічним спокоєм і безпекою.

Щодо долі душ нерозкаяних грішників, то Лютер не береться стверджувати, що вони йдуть у місце страждань одразу після смерті. Лютер робить припущення, але не стверджує, що вони також сплять і відпочивають. Лютер посилається

на слова Римлянам 14:10 та Івана 5:29, припускаючи, що нечестиві отримають покарання не відразу після смерті, а в день великого суду. Лютер аргументує свої слова неканонічною книгою Мудрість Соломона: «А душі праведних – у Божій руці, і до них не доторкнеться мука» (Мудрість Соломона 3:1), однак вважає, що вони були написані від впливом книги Ісаї 57. Про сплячих святих Лютер говорить: «Авраам нас не знає, а Ізраїль нас не пізнає!» (Ісаїя 63:16) [6, с. 308–320].

Коментуючи книгу Буття 25:17, Лютер висловлює двозначну думку. Наприклад, розповідаючи про Ізмаїла, який помер, маючи істинну віру та благочестя, подібно до свого батька Авраама помер у мирі, випустив свій останній подих без смертного жаху та був віднесений на «лоно святих батьків», куди свого часу вирушив Авраам та інші праотці. Така смерть згідно з висловом «І він прилучився до своєї рідні» (Буття 25:8). У цьому місці Лютер називає духовним благословенням, прекрасним і приємним описанням стану безсмертя. Після цього суєтного життя вірян чекає зібрання до свого народу, де відсутні «нещастя, лиха, скорботи, але є мир, спокій і спокійний сон у Господі», де наслідком цього стане воскресіння померлих [6, с. 328–331].

На прикладі похорону Авраама (Буття 42:38) Лютер показує, що тіло праведних проносить до певного місця, тоді як душі збираються до своїх отців і входять у спокій. У покійних праведників є яма, місце заглиблення, у яку вони спускаються, щоб там відпочити. Це сходження є зміною стану людини, коли вона «не живе на землі під сонцем». Після завершення свого життя побожні входять до своїх кімнат чи постелей, де вони сплять чи відпочивають доти, поки їхні тіла та душі не об'єднаються при воскресінні для майбутнього вічного життя.

Для покійних праведних не приготоване чистилище, а приготована гробниця (sepulcher) для їхньої душі – це місце відпочинку. Термін «лоно Авраама», на думку Лютера, Христос перейняв від розмов благочестивих попередників. Кімната, місце перебування померлого багача з Луки 16 була місцем вогню, яку Лютер вважає станом (місцем для) померлих нечестивих. Щодо теми сходження душі Христа у пекло Лютер перебуває у невизначеності. Він наводить слова із Псалму 16:10 та робить висновок, що душа Христа у пеклі не затрималася у стані сну та спокою, а тіло Христа у могилі не було не піддане гниттю, що, у свою чергу, сказано про Лазаря в Івана 11:39, саме тому Христос був названий «первенцем із мертвих».

Ті, кого воскресив Христос під час свого земного служіння, могли лише засвідчити, що «вони спали і лежали в постелі та знаходилися на лоні Авраама», яке згодом стало лоном Христа. Для сплячих душ праведних і нечестивих є одне й те

саме місце, але вони перебувають за різних умов, однак Лютер визнає, що не знає природу цього відпочинку. Водночас Лютер заявляє, що немає великої потреби знати, у якому стані після смерті знаходяться нечестиві, оскільки для побожних людей достатньо вірити словам Христа про мертву дівчину «Дівчина не померла» (Матвія 9:24).

Лютер неодноразово, розмірковуючи про природу смерті, стверджував, що це звичайний людський сон. Оскільки сон у житті людини періодично повторюється, то він не здається чимось дивним, однак насправді це своєрідне переміщення, міграція із цього життя у стан, де невідомо, хто є ти і де ти знаходишся, також присутнє відчуття того, що ти перейшов до іншого життя. Людина бачить нічні сновидіння, які є пустими та нереальними. Одночасно людина є живою, однак не у стані займатися звичайними справами. Тіло під час звичайного сну лежить подібно до «стовбура дерева» без будь-яких відчуттів. Тому Лютер зазначає, що не може досконало зрозуміти, що таке сон, що таке бадьорість (неспання), що таке душа.

Лютер розглядав більш незвичне явище, таке як хвороба під назвою епілепсія. Коли людина страждає від цієї недуги, то вона втрачає здатність будь-що відчувати та рухатися. Складається враження, що хворий «спускається в інше життя» так сильно, що нічого не чує й не бачить, не відчуває, навіть якщо він буде спалений чи втоплений. Таким чином, Лютер доходить висновку, що «епілептики мертві, навіть якщо вони живі». Ще одне порівняння стосується стану немовляти в утробі матері. Немовлята до свого народження перебувають у стані постійного сну, як стверджує реформатор. Тим більш дивну природу має спокій померлих, який Біблія називає сном. Лютер припускає, що, якщо у стані звичайного сну, у нападі епілепсії та при перебуванні немовляти в утробі матері Бог зберігає життя тим, хто позбавлений можливості усіляких рухів, то можна очікувати, що Бог здатний зберегти душу людини, коли вона помирає. Оскільки Мойсей та Ілля спілкувалися із Христом на горі Преображення, це означає, що Господь тримає усіх святих у своїй руці. Праведні сплять і відпочивають, однак Христос у будь-яку мить може розбудити їх за власним бажанням. Тому немає ніякої потреби молитися за померлих, тим більше не треба витрачати кошти, щоб їх визволити із чистилища. Лютер, маючи таку думку, визнавав, що йде наперекір поглядам Августина та іншим авторитетним Отцям Церкви, однак реформатор вважав, що праці цих мужів потрібно читати уважно й не будувати основи своєї віри лише на твердженнях і поглядах Отців [7, с. 294–296].

Наводячи слова із Псалму 116:15 «Дорога в очах Господа смерть богобійних Його!», Лютер

розповідає, що намагався простежити момент часу, коли він засинає або просинається. І він визнає, що йому так і не вдалося визначити чи попередити раптовий початок свого сновидіння. Звідси Лютер робить екстраполяцію на тему природи смерті та воскресіння. Його слова: «Ми помираємо і повертаємося в останній день, перш ніж усвідомлюємо це». Також він стверджує, що нам буде невідомо, скільки часу нас не було. На основі цього Лютер наголошує, що він відкидає існування чистилища, у якому, як вважається, для померлих є надія та тверде очікування на визволення, однак цю надію Лютер називає вигадкою нерозумного софіста. Божий народ насправді відпочиває у мирному сні та спокої, не відчуваючи страждань від очікування. Для аргументації своїх поглядів Лютер наводить перефразовані слова Ісуса: «Ця дівчина не померла; вона жива; вона відпочиває» (див. Матвія 9:24) [8, с. 318–319].

Лютер робить спробу інтерпретувати уривок 1 Петра 3: 18–20 і стверджує, що так і не зрозумів його суть. Реформатор припускає, що існував певний світ невірян, у якому Христос пішов проповідувати після своєї смерті. Далі він розмірковує, що Христос привів із Собою до тих невірян Мойсея та старозавітних пророків, щоб ті невіряни прийшли до покаєння, але Лютер не є категоричним у своїх висновках. Водночас реформатор не вважає, що ті, до кого зійшов Христос після Своєї смерті, є відвертими безбожниками. Швидше за все ті невіряни буди немовлятами та людьми, яким завжала прийняти віру їхня безкультурність, які підпали під вплив безбожного світу і загинули з ним у водах потопу. Знову Лютер не знає, яким чином була звершена Христом проповідь для померлих, однак вірить у те, що Бог є всемогутнім і здатний робити дивовижні речі. Тому якщо Христос міг проповідувати живим людям, коли жив серед них на землі, то так само він міг проповідувати мертвим, коли був мертвий сам. Це може відбуватися й тому, що все, що існує, «чує, відчуває та торкається» Господа. Лютер вважав цей уривок однією із таємниць Біблії. На його думку, це було індивідуальне об'явлення апостолу Петру, яке нелегко зрозуміти, і нерозумно проводити на цю тему широкі обговорення [9, с. 85–86].

Лютер коментує уривок, де Бог звертається до Ісаака: «І поблагословлю Я тебе, і розмножу нащадків твоїх ради Авраама, Могого раба» (Буття 26:25). Реформатор виокремлює слова «ради Авраама, мого раба». На час, коли ці слова були сказані, Авраам уже помер, однак Лютер питає, як патріарх міг стати Божим рабом після своєї смерті? Він стверджує, що Авраам і після смерті служить Богові так, як це донині роблять Адам, Абель і Ной. Авраам не лише служить Богові, а й править разом із ним. Лютер це називає божественною істиною і підкреслює, що характер

життя померлого Авраама – це окреме питання, яке полягає у тому, чи він спить чи є бадьорим?

Лютер знову постулює, що немає потреби знати природу відпочинку душі померлого, однак наголошує, що Авраам, безсумнівно, живий. І знову реформатор переходить до ідеї звичайного сну або трансу. Хоча в такому стані люди не мають відчуттів, однак не можна сказати, що вони мертві. Лютер підкреслює, що людина, коли бачить сновидіння, хоч і не є мертвою, однак, на відміну від живої, не може у своєму сні думати: «Я саме в цьому домі, у цій спальні», але Лютер відзначає, що часом під час сновидіння думаєш, що знаходишся в раю або в пеклі, або у якійсь країні чи місті. Тому богослов про себе заявляє, що під час сну: «Я живий, але ще не живий».

Лютер неодноразово підкреслює, що хотів простежити той момент, коли він засинає та коли прокидається, однак прокидається раніше, ніж зміг це зафіксувати. Уривки з Ісаї 26:20 та 57:2 є свідченням того, що душі померлих відпочивають і мають більший стан спокою, ніж люди у звичайному сні. Водночас, коли людина спить, то її можна вважати найбільш живою, оскільки фізичний сон сприяє подоланню багатьох хвороб, як казали учні Христа: «Як заснув, то він, Господи, видужає» (Івана 11:12). Тому Лютер робить висновок, що ми є живими, коли спимо та коли вмираємо, оскільки в такі моменти дух життя проявляє себе у найсильнішій формі. Подібним чином і душі сплять, але як це відбувається, є незрозумілим [10, с. 74–75].

На думку Мартіна Лютера, Авраам та Ісаак є прикладами віри в те, що Бог здатний воскрешати померлих і, безсумнівно, бажає це зробити. Бог має прагнення знищити смерть, яка насправді в його очах є лише сном. Лютер у цьому контексті називає сон братом і «кровним родичем смерті», оскільки похована людина для Бога є не мертвою, а тією, яка спить. Тому про Ісаака можна сказати: «Він не мертвий попіл; він – син обітниці, син, який породжує царів». Тіло, котре стало їжею для черви, не залишиться пилом назавжди, але буде знову живим. За словами Лютера, це тому, що Біблія говорить: для Бога смерть – це лише «якась дитяча розвага». Такою ж вона є для християн, які вірять у Бога, котрий воскрешає померлих і вважає покійного як живого. У побожних людей є високе знання, яке дає їм надію серед світу, у якому панує смерть: «Де, смерте, твоя перемога? Де твоє, смерте, жало?» (1-е до коринтян 15:55) та «Не помру, але житиму» (Псалми 118:17) [6, с. 120–121].

В уривках із листів Лютера йдеться про смерть певних людей. У 1525 р. він написав листа із приводу смерті Фрідріха III, курфюрста Саксонії. «Втішає те, що ті, хто визнав Христа тут [у цьому житті], зараз сплять. Це сон. Тоді не турбуйтеся,

страждає він [Фредерік] так само, як і ви, тому що він відпочиває і мовчить» [11, с. 203].

У цьому листі Лютер недвозначно вказує на смерть як несвідомий сон. Але у 1544 р., коли помер син Джорджа Хесселя, Лютер зазначив: «Оскільки Христос <...> вказує, що «Ангели їх на небесах завжди бачать обличчя Мого Отця» (Матвія 18:10), ви не повинні сумніватися, що ваш син радіє нашому Спасителю, Христу, і всім святим» [12, с. 79].

У 1542 р. Лютер у листі до Юстуса Йонаса, котрий переніс важку втрату через смерть своєї дружини, написав, що висловлює співчуття, згадує і про смерть своєї доньки Магдалини: «Після періоду жалоби ми вступимо в невимовну радість, де ваша Кеті та моя Магдалина разом із багатьма іншими передують нам і щодня кличуть, закликають і закликають нас до слідування... У вас є привід радіти, коли ви знаєте, що вашу благочестиву дружину було забрано від вас, щоб насолоджуватися вічним життям на небі». Однак тут варто зазначити, що Лютер у продовженні своєї думки називає стан померлої дружини Юстуса Йонаса сном у Христі: «І в цьому ви не можете сумніватися, оскільки вона заснула в Ісусі з безліччю благочестивих виразів своєї віри у Нього» [13, с. 419–420].

Ставлення Лютера до католицького погляду на реальність пекла. Згідно з переконанням католиків існує п'ять місць, куди потрапляють душі людей після смерті. Лютер описав ставлення до кожного із цих рівнів: *Пекло для проклятих*. Реформатор говорить: «Я не можу стверджувати, чи катують душі нечестивих відразу після смерті». Водночас він допускає, що такий погляд може мати право на існування, виходячи з розповіді про Багача та Лазаря, однак уривок із 2 Петра 2:4 та 2 Коринтян 5:10, на думку Лютера, розповідає про відплату лише на останньому суді. Автор робить висновок щодо стану нечестивих на певний момент: «Здається, що вони теж сплять і відпочивають; але я не роблю для них позитивних висновків».

*Пекло для нехрещених немовлят*. Нехрещені немовлята згідно з уявленнями католиків не несуть покарання, а лише не можуть бачити Божої слави й ангелів. Лютер відкидав існування цього місця, а долю нехрещених немовлят він віддавав у руки Божої милості. «У них немає віри або хрещення; але приймає їх Бог незвичайним чином і дає їм віру, <...> і ми не наважуємося стверджувати що-небудь напевне». Щодо уявлення, що душі цих немовлят, хоча не відчувають мук, але не можуть бачити Божу славу, то, на думку Лютера, у цьому й полягає справжнє пекло. Те, що католики визнають за немовлятами здатність до проявлення волі й інтелекту, то це згідно з реформатором є обманом.

*Чистилище* – це місце для християн, котрі не очистилися від своїх гріхів. Викуплення гріхів для них [віруючих] відбувається завдяки індульгенціям. «З цього джерела відбувається нісенітниця індульгенцій і вся релігія папства [мається на увазі католицької церкви]» [6, с. 318]. На думку Лютера, чистилище – «найбільша брехня», оскільки її основою є безбожність і невір'я. Католики вважають, що причиною отримання спасіння є не віра, а головним є загладження гріхів завдяки людським вчинкам. Лютер показує, які думки породжує віра в чистилище: «Я грішник і повинен відшкодувати свої гріхи; тому я складу заповіт і заповідаю певну суму грошей для будівництва церков і для покупки молитов і жертвопринесень за померлих монахами і священиками». Тому такі люди помирають з вірою не у Христа, а у власні діла, а насправді вони Христа ненавидять, оскільки саме він своєю смертю задовільнив ціну за гріхи.

*Лімб отців* (the limbo of the fathers). Згідно з віруваннями католиків Христос після смерті спустився саме у лімб, а не до пекла, і звільнив звідти душі праведників, котрі померли до Голгофської смерті. У лімбі праведники були огорнені тугою й очікували визволення, обіцяного Месією. Водночас, перебуваючи в лімбі, вони не відчували покарання та мук. Лютер радить це місце називати лоном Авраама, а не лімбом отців [6, с. 308–320].

Практичне значення погляду Лютера на стан померлих на прикладі його формулювань до поховальних гімнів. Основним віршем при проведенні траурної процесії, який використовував Лютер, були слова апостола Павла з Першого Послання до Солунян 4:13–18. Його метою є не «оплакування мертвих», як роблять ті, хто немає надії, а навпаки, «втішати один одного Словом Божим», оскільки віряни мають надію на майбутнє воскресіння мертвих і вічне життя. Не можна звинувачувати тих, хто віддається великому жалю над померлими, навпаки, вони «знаходяться за межами віри у Христа», оскільки для них теперішнє життя є їхнім єдиним скарбом, однак християни, які отримали викуплення через жертву Христа, повинні не боятися смерті, а ставитися до неї як до «глибокого, міцного і солодкого сну». У свою чергу, на саму труну (coffin) християни повинні дивитися як на «рай і лоно нашого Господа Христа», а на могилу як на «м'яку кушетку або диван». Лютер, вживаючи такі вислови щодо поховання вірян, вважає, що вони насправді є такими в Божих очах. Для обґрунтування цього погляду Лютер посилається на слова Христа, де він смерть прямо називає сном (Івана 11:11; Марка 9:24).

Також Лютер показує, що у 1 Коринтян 15:42–44 апостол Павло не звертає уваги на «всі потворні аспекти смерті», а зображає насамперед «повністю чудову і радісну картину життя».

Тому у реформатських церквах відмовилися від різних «папістських гидот»: чистилища, месси, молитви за померлих та інших шарлатанств (hocus-rocus) від імені померлих, оскільки церковні будівлі не повинні бути будинками плачу чи траурними місцями відпочинку. Не повинно лунати на похоронному служінні сумних пісень, а, навпаки, мають звучати підбадьорливі пісні про прощення гріхів і про майбутнє вічне життя і воскресіння покійних християн. Це треба робити заради укріплення віри та стимулу до посвяченого життя тим, хто ще живий. Тому похорони повинні звеличувати саме воскресіння померлих, які Лютер назвав «радісним символом нашої віри», і таким чином вірою протистояти смерті, жахливому ворогу, який усіх полонив. Лютер наводить приклад старозавітних патріархів і Юдейських царів, які проводили поховання з великою пишнотою, щоб «досадити смердючій і ганебній смерті» та проповідувати воскресіння померлих. Лютер виступив проти папських поховальних пісень, у яких описується чистилище з його муками, де померлі не мають змоги спати та відпочивати. Окрім того, він пропонував прикрашати могильні пам'ятники віршами надії з Біблії або підбадьорливими християнськими виразами у поетичній формі для кращого їх запам'ятовування [14, с. 328]. Таким чином, навіть у проведенні ритуальної служби в одних випадках Лютер представляв позаземне життя людини як діяльне, а в інших випадках – як «солодкий сон», можливо, це залежало від аудиторії, перед якою він проголошував свою проповідь.

**Висновки.** Отже, з огляду на зазначене вище та мету дослідження, а саме окреслення позиції Мартіна Лютера щодо позажиттєвого стану людини, констатуємо, що Мартін Лютер насамперед був обережним у трактуванні уривків зі Святого Письма, особливо щодо теми смерті. Реформатор не робив вичерпних тверджень, однак часто його вислови містили двоякі образи. З одного боку, він намагався зрозуміти смерть через дослідження такого явища, як сон людини, а з іншого – наголошував на тому, що у смертному «сні», ті, хто померли, можуть спілкуватися з Богом та ангелами. В одних випадках він називає смерть солодким сном, приємним відпочинком, а в інших згадує образи та дії, тих хто помер, які не сумісні з явищем сну. Водночас, беручи до уваги контекст проаналізованих висловів, ми не можемо з упевненістю визначити, якою була особистісна позиція Мартіна Лютера до позасмертного стану людини. Залишається лише здогадуватися, чому реформатор, з одного боку, відкидав свідоме життя після смерті, а з іншого – висловлювався на користь того, що людина все таки має свідомість і мислить після того, як вмирає.

### Література

1. Saligoe J. Death until resurrection: An unconscious sleep? Finding a resolution to the ongoing issue in the theology of Martin Luther. Anderson, Indiana : Anderson University, 2018. 206 p.
2. Secker P. Martin Luther's Views on the State of the Dead. *Concordia Theological Monthly*. 1967. № 7. P. 422–435.
3. Froom L.E. Luther Revives Conditionalism at Outset of Reformation. *The Conditionalist Faith of Our Fathers*. Vol. 2. Washington, DC : Review and Herald, 1965. P. 64–87.
4. O'Reggio T. A Re-examination of Luther's View on the State of the Dead. *Journal of the Adventist Theological Society*. 2011. № 2. P. 154–170.
5. Luther M. Luther's works / Martin Luther; ed. by J.J. Pelikan, H.C. Oswald, H.T. Lehmann. Saint Louis : Concordia Publishing House, 1999. Vol. 1: Lectures on Genesis: Chapters 1–5. 359 p.
6. Luther M. Luther's works / Martin Luther; ed. by J.J. Pelikan, H.C. Oswald, H.T. Lehmann. Saint Louis : Concordia Publishing House, 1999. Vol. 4: Lectures on Genesis: Chapters 21–25. 409 p.
7. Luther M. Luther's works / Martin Luther; ed. by J.J. Pelikan, H.C. Oswald, H.T. Lehmann. Saint Louis : Concordia Publishing House, 1999. Vol. 7: Lectures on Genesis: Chapters 38–44. 377 p.
8. Luther M. Luther's works / Martin Luther; ed. by J.J. Pelikan, H.C. Oswald, H.T. Lehmann. Saint Louis : Concordia Publishing House, 1999. Vol. 8: Lectures on Genesis: Chapters 45–50. 333 p.
9. Luther M. Luther's works / Martin Luther; ed. by J.J. Pelikan, H.C. Oswald, H.T. Lehmann. Saint Louis : Concordia Publishing House, 1999. Vol. 2: Lectures on Genesis: Chapters 6–14. 399 p.
10. Luther M. Luther's works / Martin Luther; ed. by J.J. Pelikan, H.C. Oswald, H.T. Lehmann. Saint Louis : Concordia Publishing House, 1999. Vol. 5: Lectures on Genesis: Chapters 26–30. 386 p.
11. D. Martin Luthers Werke – Weimar : Hermann Bhlau, 1907. 523 p.
12. Luther: Letters of Spiritual Counsel. Philadelphia : The Westminster Press, 1955. 356 p.
13. The Letters of Martin Luther. London, New York : Macmillan, 1908. 482 p.
14. Luther M. Luther's works / Martin Luther; ed. by J.J. Pelikan, H.C. Oswald, H.T. Lehmann. Saint Louis : Concordia Publishing House, 1999. Vol. 53: Liturgy and Hymns. 338 p.

### Анотація

**Куриляк В. В. Міркування Мартіна Лютера на тему позажиттєвого стану людини. – Стаття.**

Стаття має за мету представити тлумачення Мартіна Лютера на тему смерті та воскресіння людини. Дослідженням праць Мартіна Лютера займалася низка авторитетних вчених, таких як Філіп Шекер, ЛеРой Фрум, Тревор О'Реджіо, Джозеф Саліго та ін., які поглиблено вивчали міркування реформатора щодо буття людини після смерті. Окремо кожен із них дійшов висновків про те, що Лютер часто порівнював смерть із фізичним сном людини. Інакше кажучи, посилаючись на окремі

тексти Святого Письма, особливо книгу Буття, Лютер ілюзивно називав позаземний стан людини прийнятним відпочинком, під час якого фізичне тіло знищується у процесі гниття, а душа перебуває у несвідомому стані, чекаючи останнього судного дня. Однак в окремих публічних виступах та особистому листуванні Лютер згадував процеси після смерті, у яких, ті хто помер, можуть розмовляти із Богом та ангелами. Окремі дослідники Лютера стверджують, що в останні роки свого життя Лютер вчив, що душі праведних не сплять, а мають свідомість і радіють на небесах. Така перевага, на думку Мартіна Лютера, доступна лише тим християнам, котрі за життя були вірними Господу у мотивах, цілях і ділах. Загалом науковці по темі смерті та воскресіння із праць Мартіна Лютера не дають вичерпних тверджень, не впевнені, що реформатор змінив свої погляди до кінця життя на природу смерті (смерть як сон), лише зазначають, що він мав боротьбу ідей між поглядом, коли душа є несвідомою або свідомою та живою. Однозначно можна сказати, що доктрину про чистилище, яку сповідує католицька церква, він повністю відкинув, обґрунтувавши це тим, що відкупити душу за життя із чистилища християнин не може, оскільки спасіння дається виключно по благодаті, яке дарується людині внаслідок покаяння та посвяченого життя. Отже, у висновках подано твердження, що Мартін Лютер у своїх працях намагався бути обережним та об'єктивним, не даючи вичерпної відповіді щодо змісту та форми позаземного буття людини.

**Ключові слова:** Мартін Лютер, смерть, воскресіння, тлумачення текстів Святого Письма.

### Summary

**Kurylyak V. V. Martin Luther's reflections on the life of the life's condition. – Article.**

The article aims to conceptually present Martin Luther's interpretation of the death and resurrection of man. Martin Luther's work has been studied by a number of authoritative scholars, such as Philip Sheker, LeRoy Froome, Trevor O'Reggio, Joseph Saligo, and others, who have studied the Reformer's views on human existence after death. Separately, each of them came to the conclusion that Luther often compared death to physical sleep. In other words, referring to certain texts of Scripture, especially the book of Genesis, Luther illusively called the extraterrestrial state of man – a pleasant rest during which the physical body is destroyed in the process of decay, and the soul is unconscious waiting for the last day of judgment. However, in some public speeches and personal correspondence, Luther mentioned post-death processes in which those who died could talk to God and angels. Some Luther scholars claim that in the last years of his life, Luther taught that the souls of the righteous do not sleep, but have consciousness and rejoice in heaven. According to the works of Martin Luther, such an advantage is available only to those Christians who have been faithful to the Lord in motives, purposes, and deeds throughout their lives. In general, scholars on the subject of death and resurrection from the works of Martin Luther do not make exhaustive statements, not sure that the reformer changed his views to the end of life on the nature of

death (death as a dream), only note that the reformer had a struggle between views when the soul is unconscious or conscious and alive. It can be said unequivocally that he completely rejected the doctrine of purgatory professed by the Catholic Church, arguing that a Christian cannot redeem a soul for life from purgatory, because salvation is given only by grace given to man as a result of

repentance and consecrated life. Thus, the conclusions state that Martin Luther in his writings tried to be careful and objective, not giving a comprehensive answer about the content and form of extraterrestrial human existence.

*Key words:* Martin Luther, death, resurrection, interpretation of the texts of the Holy Scriptures.